

ЛЕКСІЧНЫЯ ПАЎТОРЫ Ў МОВЕ ПАЭЗІІ АНАТОЛЯ ВЯРЦІНСКАГА

У дакладзе аналізуецца адзін з самых пашыраных паўтораў у мове паэзіі А. Вярцінскага – лексічны. Ён шырока выяўляецца ў анафары, эпіфары, анадыпласісе, дыяфары, кальцы, паліптоце, антанаклазе, гемінацыі і іншых стылістычных прыёмах. У розных паэтычных тэкстах, паўтараючыся, слова набывае розныя канатацыйныя прырашчэнні. Лексічны паўтор сэнсава і эмацыянальна ўзмацняе выказванне, надае яму экспрэсіўнасць.

Паўторы ў паэзіі Анатоля Вярцінскага – адзін з асноўных прыёмаў яго паэтычнага мыслення, яго самавыражэння, яго эмацыянальнага і эстэтычнага ўздзеяння на чытача. Сярод разнастайных паўтораў, якія выкарыстоўвае паэт, лексічны паўтор з’яўляецца адным з самых пашыраных і па колькасці, і па разнастайнасці спосабаў яго выкарыстання.

Лексічныя паўторы выяўляюцца ў анафары, эпіфары, анадыпласісе, дыяфары, кальцы, паліптоце, антанаклазе, гемінацыі і іншых стылістычных прыёмах.

Анафара (грэч. anaphora – вынясенне, аднясенне) – стылістычны прыём, які будзеца на паўтарэнні асобных слоў, выразаў, гукавых спалучэнняў у пачатку вершаваных радкоў, строф, перыядаў, абзацаў. Аб’ядноўваючы ў адно цэлае разнастайныя паводле сінтаксічных асаблівасцей канструкцыі, анафара дапамагае аўтару сэнсава і лагічна выдзяляць найбольш важныя думкі, акцэнтаваць увагу на асобных прадметах, асобах, дзеяннях, з’явах, эмацыянальна ўзмацняць выказванне: **Вецер** вясновы ў полі гудзе. / **Вецер** хвалюе сонца ў вадзе [1, 10]; **Сёння** было мне горка. / **Сёння** бачыў я, / як згарала зорка. / Я падумаў: чыя? [1, 276]; **Села** Аксінія, сагнулася ў крук, / **села**, скорчылася ад мукі [1, 171]; **Была** узрушанасць парыва, / **была** узрушанасць цяпла... [1, 269]; **Гуляла** сонца. **Свежа**, **весела**. / **Гуляла** молада яно [1, 212]; **Калі** ж адчулі яго смак – / **хвалілі** мёд і так, і сак. / **Хвалілі** гаспадыню чынна. / што частавала нас гасцінна, / а ўслед за ёй – гаспадары. / **Хвалілі** потым пчалары. / **Хвалілі** луг, **хвалілі** кветкі, / што мёд даюць на дзіва рэдкі. / Усім тут адалі хвалу. / **Забылі** толькі пра пчалу [1, 280]; **Пайшоў** паслухаць – пачуў. / **Пайшоў** паглядзець – убачыў. / **Пайшоў** спазнаць – спазнаў. / **Вяртаўся** з верай ва ўдачу... [1, 311].

Групы сэнсава значных слоў-паўтораў, размешчаных у паэтычным творы анафарычна, В. А. Ляшчынская называе пульсатарамі выяўленчага

патэнцыялу паўтораў: яны больш выпукла, больш выразна ўзмацняюць выдзяленне, падкрэсліванне [2, 204]. Такія пульсатары робяць мову твора А. Вярцінскага надзвычай экспрэсіўнай і эмацыянальнай. У эцюдзе «Сакавіцкі вецер» з паэмы «Колькі лет, колькі зім!», напрыклад, яны ўзмацняюць гучанне твора, абстрагаюць пачуцці чытача: **Вецер** вые і скуголіць, / **вецер** нізка хмары гоніць, / **скрабе** снегам на акне – / **аб’явіў** вайну вясне. / **Аб’явіў** і нам вайну – / майму сэрцу і твайму [1, 226].

Эпіфара (грэч. epiphora – паўтарэнне) – стылістычны прыём, які будзеца на паўтарэнні асобных слоў, выразаў, маўленчых канструкцый у канцы вершаваных радкоў, строф, перыядаў, абзацаў. Як і анафара, эпіфара засяроджвае ўвагу на асноўным змесце фразы, робіць яе экспрэсіўнай, выклікае прозныя пачуцці: **А** больш за ўсё хочацца **верыць**, / што адзін аднаму будзем **верыць**, / што сам чалавек начыста / зменіцца, перайначыцца [1, 78]; **Зеўс** нагаражае гнеўна: «Пагублю! / Я да скалы прыб’ю на краі света!» / А я ў адказ яму на гэта: / «А я край света **палюблю**...» / «Арол піць будзе кроў тваю!» / «Арла таго я **палюблю**...» / «Святла пазбаўлю, асляплю!» «А я змрок вечны **палюблю**...» [1, 242].

Анадыпласіс (грэч. anadiplosis – падваенне), або **акраманаграма** (akros – крайні, верхні, monos – адзін, gramma – літара, запіс) – лексіка-кампазіцыйны прыём, які складаецца з кантактнага паўтору слова (слоў), што заканчвае адзін паэтычны радок і пачынае другі. Ён утварае сэнсавую пераемнасць аднаго вершаванага радка з другім, надае паэтычнаму тэксту асаблівую выразнасць, ёмкасць, падкрэслівае важнае паняцце, прадмет, працэс, дзеянне, сэнсава удакладняе і эмацыянальна ўзмацняе выказванне: **Ты падыдзеш, усхваляваны, / да акна, скажаш:** «**Добры дзень!**» / **Добры дзень, веснавыя туманы!** [1, 15]; **Выйду на бераг рана, / маленна скажу ў цішы:** / «**Павей, абвей, марана,**

/марана, мой твар асвяжы...» [1, 216]; «Апроч алаха – бога **няма**, / **няма** прарока – апроч Магамета!» [1, 239]; *Самы вялікі мужчынскі грэх – / грэх супраць жаночай гордасці* [1, 316]; *Мы не ісці не можам. / Не можам спатыкацца мы цяпер* [1, 324].

Разнавіднасцю анадыплосіса з'яўляецца **дыяфара** – лексіка-кампазіцыйны прыём, які выражаецца паўтарэннем слова, што знаходзіцца ў сярэдзіне папярэдняга радка, у пачатку наступнага [2, 202]: *А што датычыць дурноты... На жаль, / дурнота бязмежная амаль* [1, 320]; *Былі сусветныя войны, / сусветнага міру – не* [1, 231]; *Кахайце, ляціце да сонца ікарамі, / адзін аднаго асыпайце скарабамі, / асыпайце самацветамі – / ласкамі, клятвямі, марамі светлымі!* [1, 264]; *Любві магчымасць апаліла, / магчымасць ишасця апякла* [1, 269]; *Ветразь ёсць – пльві! / Ёсць крылы – ляці да неба* [1, 314].

Кальцо – «стылістычны прыём, які будзеца на паўторы слова, словаспалучэння, аднаціпных гукаў у пачатку і канцы якой-небудзь маўленчай канструкцыі» [3, 251]: *Веру! / У дзіўную сілу палімераў веру. / Веру, што паляцім на Венеру, / у касмічную эру веру. / Што ператворыць атам зямлю ў Рыўеру – веру* [1, 78]. *Стракоча сарока, стракоча* [1, 16]; *Жала Аксіння, жыта жала* [1, 171]; *З'яўленне зор і сонца ў вышыні. / З'яўленне сокаў з глыбіні карэння. / З'яўленне траў у веснавыя дні... / І вось маё. І вось тваё з'яўленне* [1, 203]. Кальцо знаходзіцца ў аснове вершаў «Развітанне» [1, 103], «Маўчанне» [1, 157], «З'яўленне» [1, 203] і іншых твораў паэта, дзе падкрэслівае асноўную думку.

Антанаклаза, або **антанаклазіс** (грэч. antanaklasis – адлюстраванне, праламленне) – стылістычная фігура, якая будзеца на паўторы слова ў адной і той жа граматычнай форме, але з рознымі лексічнымі значэннямі і сэнсавымі адценнямі. У вершы «Абрастаем...», напрыклад, дзеяслоў *абрастаць* ужываецца са значэннямі 'пакрывацца, зарастаць якой-небудзь расліннасцю', 'набываць што-небудзь у вялікай колькасці, абзаводзіцца чым-небудзь', 'пацпыраць кола чаго-небудзь', 'станавіцца залежным ад чаго-небудзь', кожны раз канкрэтызуючыся рознымі дапаўненнямі, прычым у залежнасці ад іх адно словаўжыванне дзеяслова можа спалучаць у сабе розныя значэнні: *Абрастаем. / Паперамі, рэчамі, / абавязкам, / звычкамі, / стрэчамі. / Абрастаем болямі, охамі / Як валун абрастаем мохам, / абрастаем мохам абстаем. / Абрастаем даўгамі, хвастамі. / Абрастаем, як бераг кустамі* [1, 61]. Такі паўтор дзеяслова *абрастаем* валодае высокай экспрэсіяй і, акрамя таго, сведчыць, з аднаго боку, аб працягласці дзеяння, з другога, – аб праўленні яго кожны раз з большай сілай і інтэнсіўнасцю, ствараючы карціну безвыходнасці.

Антанаклаза нярэдка выкарыстоўваецца і ў іншых творах паэта: *Пад сэрцам планеты – тромб з атамных бомб. / Пад сэрцам паэта – з трывог яго тромб* [1, 95]; *Што ў змроку нас чакае? / Ваўкоў галодных зграя? / Варожая засада – / ваўкоў двуногіх раць?* [1, 324].

Паліптот (грэч. πολυπτοτον – шматсклонанасць) – стылістычная фігура, якая будзеца на паўторы аднаго і таго ж слова ў розных граматычных формах: *Падае за бар'ерам бар'ер – / гукавы, светлавы, / зялёных гравітацый* [1, 38]; *Гэта было празарэнне, / была перамога святла* [1, 284]; *А зараз не месца іроніі, / а зараз іронію ўбок!* [1, 283]; *Было ў салдата два полі, / поле, дзе кветкі ірваў, / бегаву з сябрамі на волі, / і поле, дзе ён ваяваў* [1, 286]; *Сёння мне не да сну, не да сноў*

[1, 24]; *І дружна, карань да караня, / дружна, ствол да ствала, / стромкія, меднагорыя [сосны], / цягнуцца да святла* [1, 30].

Гемінацыя (лац. geminare – падвойваць) – стылістычны прыём, які будзеца на шматразовым, пераважна кантактным, паўторы якога-небудзь слова або спалучэння слоў: *Ляціць усё подлае, / коснае... Хто каго?! / Наша слова апошняе: / Агонь! Агонь! Агонь!* [1, 73]; *Круціць тачыльчык камень нагой, / мерна прытопае другой: / «Камень кручу, кручу, кручу, / нажы тачу, тачу, тачу!..»* [1, 281]; *Ветрана, ветрана... Ветрана з самага ранку* [1, 351]. Прыём гемінацыі надае тэксту дынамізм, узмацняе сэнсавую і эмацыянальную выразнасць.

Часцей за ўсё А. Вярцінскі ўжывае гэтыя сінтаксічныя прыёмы не паасобку, а ў спалучэнні з іншымі. Так, анаграмны паўтор назойніка *шафёр* спалучаецца з анадыплосісным паўторам дзеяслова *лаецца*, што дае магчымасць аўтару у цэнтры увагі верша «Здарэнне ля шлагбаума» паставіць асобу і яе ўчынак: *Шафёр узяў тарарам. / Шафёр злучаецца, плюецца і лаецца. / Лаецца на чым свет* [1, 47].

Нярэдка паэтам выкарыстоўваецца **сімплака** (грэч. symploke – спліценне) – «складаная стылістычная фігура, якая спалучае анафару і эпіфару ў межах аднаго і таго ж адрэзка тэксту. Пры сімплацы паўтараюцца пачатковыя і канцавыя словы ў суседніх фразах або сумежных вершаваных радках» [3, 543]: *Тое святло было на сценах майго пакоя. / Тым святлом напаяўся ўвесь мой пакой* [1, 289].

Анафарычная разнастайнасць, якая часта спалучаецца з іншымі разнавіднасцямі паўтараў, робіць мову твора А. Вярцінскага надзвычай выразнай і экспрэсіўнай, абвастрае пачуцці чытача. У вершы «Там дома, у вёсцы» выкарыстоўваюцца анафары *раслося там, балелі, ад*, а таксама эпіфары *мяце, руце, маці*, грудзі, ногі, якія цэментуюць сэнсавую тканіну твора, выклікаюць розныя эмоцыі: *Раслося там мяце, / раслося там руце... / А ў маёй маці / балелі грудзі. / Раслося там руце, / раслося там мяце... / Рукі і ногі / балелі ў маці. / Балелі рукі / ад працы, ад мукі. / Балелі ногі / ад доўгай дарогі. / Ад чаго, людзі, / балелі грудзі?* [1, 226].

Паўтарацца могуць пары антонімаў, утвараючы паралельныя канструкцыі з супрацьлеглым, кантрастным зместам. Так, антонімы *любоў – варожасць* анаграмна паўтараюцца двойчы, утвараючы падвоеную антытэзу, ствараючы вобраз дзвюх непрымырымых этычных супрацьлегласцей: *Любоў адкрывае скарбы, / абсягі новых зямель. / Варожасць кідае на скалы, / нянавісць садзіць на мель. / Любоў і лад узвышаюць, / вядуць за далягляд. / Варожасць і злосць прыніжаюць, / адкідаюць назад...* [1, 295].

Патроеная антытэза ў вершы «Навагодні тост» адлюстроўвае два супрацьлеглыя светлы: свет зла, бясчэсця, злачынстваў і свет святла, добра, шчасця, справядлівым суддзёй якіх выступае Час: *Нам намагае ўбачыць Час: / тут – толькі попел, там – алмаз, / тут – зерне, там – палова, тут пустазвонства гучных фраз, / там ісціннае слова* [1, 126–127].

У вершы «Вечны сон, вечны звон» кантактны і кальцавы паўтор гукапераймальнага слоў *дзінь-дзінь*, дыстантны і анафарычны паўторы дзеяслова *звінець* (*звініць, звінела, звінелі*) дапамагае стварыць гука-асацыятыўную карціну звону, музыкі, уявіць багацце і шматфарбнасць жыцця ранейшай, жывой даваеннай вёскі: *Дзінь-дзінь, дзінь-дзінь-дзінь... / Што гэта звініць, Хатынь? / Тут звінелі сініцы і палазы, / і*

звінелі жэаўранкі ў паднябессі. / Тут звінелі дзіцячыя галасы, / тут звінелі дзявочыя песні. / Тут звінела пчала, / і звінела піла, / і звінела каса, / і звінела даёнка, / і звінелі, на радасць ўсяго сля, тут вясельныя бомы звонка. / Дзінь-дзінь, дзінь-дзінь... [1, 68].

Пры паўторы аднаго і таго ж слова ў розных паэтычных тэкстах, яно набывае розныя канатацыйныя прырашчэнні. Разгледзім гэта на прыкладзе паўтору дзеяслова *ісці*.

У вершы «Медсястры» дзеяслоў *ісці* ў форме загаднага ладу паўтараецца сімплачна і анафарычна: **Ідзі!** Не марудзь, **ідзі!** / Іначай нельга ў жыцці. / **Ідзі**, белыхалатая, / **ідзі** да іх, да людзей, / **ідзі**, з палаты ў палату, – / сучеш, / супакой, / абнадзей! / **Ідзі** і цяплом абдорвай. / **Ідзі**, бо патрэбна ты... / Не ўсе хочучь быць добрымі, / ды хочучь усе дабраты [3, 63]. Гэта не загад і не просьба, гэта хутчэй напамінак паэта аб высокім прызначэнні медсястры, аб яе не толькі і не столькі прафесіянальным абавязку, колькі аб абавязку чалавечым: дапамагаць людзям нават тады, калі ім ужо не дапамагаюць лекі. Эмацыянальнае гучанне верша забяспечваецца таксама ўжываннем сінанімічных дзеясловаў у форме загаднага ладу сучеш, супакой, абнадзей і выразу цяплом абдорвай і паліптотам з палаты ў палату.

Форма дзеяслова загаднага ладу *ідзі* выкарыстоўваецца і ў вершы «Мы напачатку зазналі страху...» спачатку як акраманagrama, а затым – як страфічная анафара. Аднак сэнсавая нагрузка ў яго ў параўнанні з разгледжаным вышэй прыкладам іншая: словы аўтара гучаць як наказ, наказ змагацца з жорсткасцю і злосцю, змагацца за чалавечнасць: *І ўрок, і ўзор, і прыклад добры / тут у самім сабе знайдзі / і ў тых, хто да цябе падобны, – / знайдзі і ў новы свет ідзі! / Ідзі! Будзь мужным і неспакойным, / і на шляху сваім крутым / ірві з законам тым, шаблонам тым! / Ідзі! Адольвай самавукам – няма ж узору навакол! / – сваю нялёгкую навуку, сваю цяжэйшую са школ! / Ідзі! Хоць век, хоць цэлую вечнасць! – / Як ходзяць ветры супраць рэк. / Ідзі і помні: чалавечнасць, / яна – ад слова «чалавек» [1, 77].*

Акраманagramна ўжываецца форма загаднага ладу адзіночнага ліку дзеяслова *ісці* і ў вершы «А ты ідзі, брат, чынна...», дзе ён выступае сінонімам да дзеяслова *жыць* і набывае канатацыйнае значэнне справядліва, чэсна: *А ты ідзі, брат, чынна, – / так раіў мудры грэк, – / а ты ідзі як мужчына, ідзі як чалавек. / Справа будзе вораг, / злева будучь сябры, – / а ты ідзі, бо дораг*

/ табе твой шлях зямны [1, 275].

Значэнне запаволенасці дзеяння надаецца дзеяслову *ісці* ў вершы «Працэс выдалення алкаголю», дзе ён ужываецца ў форме 3-й асобы цяперашняга часу анафарычна. Запаволенасць, маруднасць, невыноснасць дзеяння ўдакладняецца аднароднымі акалічнасцямі, выражанымі прыслоўямі *марудна, трудна, наволі* і прыназоўнікава-назоўнікавымі спалучэннямі з *боле*, *са стогнам, са скрыпам* і інш.: *Працэс выдалення алкаголю / ідзе марудна, трудна, наволі, / ідзе ён з болей, са стогнам, са скрыпам, / з клятвенным хрыпам, з нявінным усхліпам, / ідзе ў цяжкім роздуме, у адчай, / ідзе з дапамогай кавы і чаю, / вады мінеральнай, сыравашы, / белага мякішу, маннай кашы, / валлоду, касторкі, настойкі...* [1, 336].

Анафарычна гэтая ж форма дзеяслова *ісці* ўжываецца і ў вершы «Я перад вамі з памяццю сваёй...», дзе яна ўзмацняе значэнне неадчэпнасці, выражанае дыстантным прыназоўнікава-займенніковым паўторам *за мною*, таўталагічным паўторам фразеалагізма *след у след* і акалічнасцю часу *многа зім і лет*: *Ідзе яна [памяць] за мною, след у след, / ідзе за мною многа зім і лет [1, 323].*

Звяртаючы ўвагу на асаблівасці магічных паўтараў А. Вярцінскага, Ю. Пацёпа слушна адзначае: «...яны [рыфмы] глыбокія! Гэта і не зусім рыфмы, гэта, хутчэй, эпіфары, той старажытны спосаб, які існаваў яшчэ задоўга да рыфмы. Эпіфары ідуць паралельна з анафарами, з унутранымі паўтурамі, асанансамі. Структура адной страфы паўтарае структуру наступнай страфы і, адначасна, узводзіць нашу думку на новую, больш высокую ступень. Аўтар, нібы шаман, авалодвае нашай свядомасцю. І, уздымаючыся за ім ад аднае ідэі да іншае, мы неўпрыкмет прыходзім да нечаканых высноў, да парадоксаў. Але парадокс Вярцінскага някідкі – пакуль не ўгледзішся, здаецца, ніякага дзіва няма. Хоць яно – глыбока ўтоенае, як добрая ўсмешка» [4].

Такім чынам, лексічны паўтор – адзін з самых пашыраных у мове пазіі Анатоля Вярцінскага. Ён шырока выяўляецца ў анафары, эпіфары, анадыпласісе, дыяфары, кальцы, паліптоце, антанаклазе, гемінацыі, іншых стылістычных прыёмах і іх спалучэннях. У розных паэтычных тэкстах, паўтараючыся, слова набывае розныя канатацыйныя прырашчэнні. Лексічны паўтор сэнсавы і эмацыянальна ўзмацняе выказванне, надае яму экспрэсіўнасць.

Літаратура

1. Вярцінскі, А. Святло зямное: выбр. вершы і паэмы / Анатоль Вярцінскі. – Мінск: Маст. літ., 1981. – 430 с.
2. Ляшчынская, В. А. Слова ў пазіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская; навук. рэд. А. І. Падлужны. – Мінск: Бел. навука, 2004. – 272 с.
3. Стариченко, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченко. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 811 с.
4. Пацёпа, Ю. Магія паўтору: роздум над паэтыкай Анатоля Вярцінскага / Юры Пацёпа // Роднае слова. – 2006. – № 11. – С. 89.